

Estudis, obres i projectes de Josep Puig i Cadafalch en els monestirs cistercencs de la Catalunya Nova (1918-1954)

EDUARD RIU-BARRERA

Comissari de l'Any Puig i Cadafalch 2017 amb Mireia Freixa

JOSEP PUIG
I CADAFALCH
2017

La commemoració enguany dels cent cinquanta anys del naixement de Josep Puig i Cadafalch i dels cent de l'accés a la presidència de Catalunya en el govern de la Mancomunitat convida a explorar moltes de les facetes d'aquest personatge polifacètic i complex que fou arquitecte i urbanista, capità d'empreses polítiques i culturals, governant, arqueòleg i estudiós de l'art, tot a l'una. Entre molts dels seus caires i dins de l'ampli camp d'activitats d'estudis i restaurador de l'arquitectura medieval, no deixa de tenir interès fixar-se en l'específica relació que va teixir amb els grans monestirs cistercencs de la Catalunya Nova.

Val a dir d'antuvi que aquesta relació no fou de les més intenses de la seva trajectòria, però no per això deixa de ser significativa i fructífera com es veurà tot seguit.

Una consideració important per poder-la avaluar és el fet que durant el temps de les seves altes responsabilitats governamentals al país, és a dir, entre els anys 1917 i 1923, dos d'aquests antics monestirs, Poblet i Santes Creus, es trobaven fora del seu àmbit d'actuació ja que restaven sota control exclouent del govern espanyol. Aquesta circumstància no es donava a Vallbona de les Monges, on pervivia la comunitat femenina, i això justament

va permetre que fos objecte de restauració durant el seu període presidencial a càrrec del Servei de Conservació i Catalogació de Monuments, creat per la Mancomunitat sota el seu influx directe. L'actuació va tenir per objectiu la consolidació del malmès cimbori gòtic elevat enmig de la nau del temple monàstic i es va executar el 1922, sota la direcció de l'arquitecte Joan Rubió i Bellver.

Però encara que aleshores li fou impossible d'actuar en els altres dos grans cenobis, no per això havien deixat de ser objecte de la seva atenció, per bé que la va haver d'enfocar, gairebé en exclusiva, cap a l'estudi de l'arquitectura o arqueologia i que només

Logotip Any Puig i Cadafalch 2017.

Josep Puig i Cadafalch al claustre del monestir de Poblet.
Fotografia: Arxiu Servei Patrimoni Arquitectònic Local (SPAL) / Diputació de Barcelona.

Cimbori de l'església del monestir de Santa Maria de Vallbona, restaurat el 1922 per la Mancomunitat de Catalunya sota la direcció de l'arquitecte Joan Rubió i Bellver.
Fotografia: Josep Borrel Garciapons.

POBLET
Opuscle de la campanya cívica per la restauració de Poblet, impulsada per Eduard Toda amb Ràdio Associació de Catalunya.

circumstancialment la va poder superar anys més tard. De principi cal assenyalar que de tots tres va tractar en el volum tercer de *L'arquitectura romànica a Catalunya*, dedicat a les obres dels segles XII-XIII i que fou publicat el 1918, després d'un període de compilació i redacció que havia començat més d'una dècada enrere, amb les classes d'art impartides als Estudis Universitaris Catalans en col·laboració amb els també arquitectes Antoni de Falguera i Josep Goday. A l'obra hi foren ressenyades les principals edificacions dels antics monestirs de Poblet, Santes Creus i Vallbona que s'alçaren segons les darreres formes romàniques, també conegudes per arquitectura del Cister. D'acord amb un tractament sempre rigorosament morfològic, els temples foren examinats segons les dues tipologies que adoptaren: Santes Creus i Vallbona entre les "esglésies de pla de creu amb capelles rectangulars" i Poblet com a única mostra al país de les "esglésies cistercenques amb girola i capelles radials", mentre que per altra banda analitzava el model dels "claustres cistercencs de tipus de Fontfreda, Poblet i Vallbona de les Monges". Tot un seguit d'aspectes sintetitzats de forma divulgativa en l'opuscle que igualment va titular *L'arquitectura romànica a Catalunya* i que es va editar el 1920, dins la col·lecció popular Minerva de "coneixements indispensables".

Si lluny del seu interès quedaren les fases posteriors a l'etapa romànica d'aquests cenobis, una excepció fou el singular claustre gòtic de Santes Creus. El va examinar amb motiu d'haver-li estat comunicat de part de l'arxiver metropolità de Tarragona, Sanç Capdevila, el contracte per a la continuïtat de les obres que el 1332 (no pas el 1331 com

equivocadament va dir) escripturaren l'abat i l'obrer del monestir amb el "lapicida" anglès Reinard Fonoll. Ho feu en l'estudi titulat "Un mestre anglès contracta l'obra del claustre de Santes Creus", aparegut dins l'*Anuari MCMXXI-MCMXXVI* de l'Institut d'Estudis Catalans per bé que, de fet, publicat uns anys després, el 1931. La significació que atribuïa al tracte que el document reporta va traslladar-la a l'arquitectura, en tant que va creure poder reconèixer l'empremta d'aquest artista en les singulars formes d'algunes de les traceries dels finestrals de les galeries, alienes als models locals i pròximes a l'arquitectura anglosaxona, com va provar de demostrar amb extensió i èmfasi. Un episodi que, com a exponent de la introducció i renovació d'unes formes arquitectòniques, sens dubte havia de cridar-li especialment l'atenció, atès que aquestes són qüestions de la història artística i, alhora, de la creació contemporània que sempre el preocuparen.

Si bé els estudis de Puig i Cadafalch es dirigiren a entendre la llarga evolució que de l'art romà va portar al romànic, això no treu que de forma esporàdica no s'interessés per aspectes significatius de l'arquitectura gòtica dels Països Catalans, específicament qüestions morfològiques de les catedrals, la casa urbana o de la configuració de les ciutats. De ben segur que de totes les contribucions en aquest àmbit, la dedicada al claustre de Santes Creus ha estat potser la més transcendent i debatuda. Aquí l'empremta flamígera que creia que en el segon quart del segle XIV hauria deixat l'anglès Reinard Fonoll ha estat posteriorment i successivament magnificada i rebatuda. En l'actualitat, tot i que es considera insegura o del tot improcedent l'atribució de la traceria florida del claustre a la dita època i mestre, no per això l'aportació de Puig i Cadafalch ha perdut interès. Ben al contrari, en resta en peu tota la finesa en l'apreciació de la fàbrica i la seva escultura, així com la fonda comprensió de la composició arquitectònica, lluny de la visió més erudita de la historiografia recent, de segur més exigent documentalment però no tan vibrant pel que fa a l'arquitectura.

S'ha dit més amunt que només excepcionalment va poder anar més enllà de l'atenció com a estudiós i va ser a Poblet on va depassar aquest estadi per entrar a formular una proposta arquitectònica. Ho feu en un context poc afortunat, de forma que no va passar de l'estadi de proposta, sense arribar a executar-la. Les circumstàncies foren ben particulars i significatives dins del procés que va conduir en cent anys de la destrucció popular a la restauració cívica de Poblet. Una evolució del tot vertiginosa i enorme

en l'apreciació de l'antic monestir, esdevinguda en ben poc temps, només un segle. Encara que aquest lapse no sembla gran cosa en el llarg temps històric i vist a distància i sumàriament pot resultar prou parsimoniós, en realitat inclou gairebé sempre transformacions enormes que un acostament atent de seguida fa paleses. No hi ha cosa més equivocada que tenir per canviant el present i informe o immòbil el passat.

A Catalunya l'ocupació napoleònica d'inici del 1800 va capgirar el país i acte seguit les convulsions que portaven a la instauració d'una societat liberal, de nou encuny i en radical ruptura amb el passat, reblaren irreversiblement els canvis. Una institució de remot origen, els monestirs heretats d'època comtal i esdevinguts ferrenys poders senyorials, caigueren sota la pressió popular i, el juliol de 1835, molts d'ells foren saquejats i cremats. Poc després mesures governamentals els aboliren, els monjos foren expulsats i, més tard, les seves propietats venudes a particulars. Força complexos monàstics com ara el de Poblet, impossibles d'adaptar als nous

requeriments econòmics i socials, restaren en ruïna i en poder de l'estat que se n'havia apropiat. En aquell moment gairebé ningú va reparar encara en valors monumentals o històrics, nocions gairebé alienes a la cultura del moment. Pesava més la consideració de centre dominador, recaptador de rendes i baluard d'un vell ordre arbitrari. Tan profund havia estat el trasbals que, quan es promogueren les primeres mesures de salvaguarda, passats uns deu anys de l'abandó, aquestes no tingueren la més mínima orientació religiosa, sinó que, per contra, es formularen des d'una innovadora perspectiva netament laica, pròpia del nou segle. L'labors al complex monumental se li atribuïren continguts de caràcter artístic, històric i alhora patriòtic, simultàniament al sorgiment i consolidació d'aquestes nocions enmig de la nova societat liberal. Els innovadors valors atribuïts a Poblet s'afirmaren progressivament, alhora que se n'afegien d'altres i el fet és que al cap de cent anys, el 1935, la imbricació de l'antic monestir amb la societat catalana era completament distint a la tinguda en el passat.

SANTES CREUS

Capitell del claustre de Santes Creus, obra de Reinard des Fonoll, l'obra del qual fou objecte d'estudi per part de Josep Puig i Cadafalch. Fotografia: Elena Milà Fortuny.

POBLET

La sagristia nova de Poblet, d'estil barroc, situada a continuació del braç sud del creuer de l'església major, a l'interior de la qual s'hi pensà ubicar el panteó de catalans il·lustres.

Fotografia: Josep Borrell Garciapons.

A la pàgina dreta: Dibuix preparatori del Panteó de Catalans Il·lustres per a la sagristia nova de Poblet, encarregat el 1935 a Josep Puig i Cadafalch.

© Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch

Tant és així que en el centenari de 1835 es va creure pertinent commemorar-ne la destrucció, però no pas com a episodi alliberador i positiu, com els seus contemporanis l'havien percebut, sinó, ben al contrari, com a esdeveniment funest del qual calia invertir els efectes destructius, especialment des del punt de vista artístic i històric, però també en cert sentit religiós. El desafectat monestir era ara tingut per un monument artístic de gran valor, referent històric essencial per a les terres catalanes, aragoneses o hispàniques segons els posicionaments nacionals, i fins també com un reconegut fogar espiritual. Poc a veure tot plegat amb les nocions imperants cent anys abans, quan els valors artístics de l'art medieval o barroc eren, es pot dir, desconeguts, la condició de referent nacional dels reis enterrats no era pràcticament considerada i la vida conventual era tinguda més aviat per antisocial i ben poc religiosa. Enfront d'això, la nova cultura secular, política, històrica i artística del Nou-cents, amb l'atenció girada cap a la història de l'art i sota l'imperi dels nacionalismes, dotava Poblet d'uns valors essencialment moderns, en oberta ruptura amb el seu passat, alhora que convertia en espiritualitat el seu bagatge religiós. A més a més, aquesta

amalgama cultural que havia crescut en el Vuit-cents i impregnat progressivament la societat del segle XX, feia que, a principi de la dècada de 1930, la restauració del vell monestir no fos una operació estimada només per reduïts cercles erudits, sinó que podia implicar sectors socials molt més extensos i diversos, també políticament i cultural.

Tant és així que des de la presidència del patronat encarregat de la salvaguarda del vell monestir, Eduard Toda va poder impulsar una campanya cívica "pro-restauració" que va assolir un notable ressò i ampli suport. Com a plataforma de difusió va comptar amb Ràdio Associació de Catalunya, emissora cooperativa popular creada sota la Dictadura de Primo de Rivera i dissolta pel franquisme pel seu caràcter catalanista. Amb aquest "estri moderníssim, el micròfon, fruit del més gran dels invents moderns, es disposava a recordar a tots els patriotes el deure de contribuir amb llur esforç espiritual i material" envers Poblet. La campanya va comprendre un cicle de conferències retransmeses per l'emissora al llarg de l'any 1935 que es va cloure amb un parlament de Puig i Cadafalch sobre "l'austeritat de l'art de Poblet". Un aplec organitzat per Ràdio Associació el 16 de setembre

...la vella funció de mausoleu reial del casal de Barcelona que havia tingut el cenobi era recuperada i transformada en el nou context polític, democràtic i republicà, en panteó cívic de reconeixement patriòtic, equiparable al d'altres nacions de l'entorn europeu...

RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA

Josep Puig i Cadafalch en dictar la conferència retransmesa "L'austeritat de l'art de Poblet" el dia 23 d'octubre de 1935, amb la qual es va cloure el cicle "Pro restauració de Poblet" promogut per Ràdio Associació de Catalunya. Envoltat del consell directiu de l'emissora.

del 1934 havia iniciat els actes i durant l'any següent, paral·lelament a les emissions, es recolliren aportacions econòmiques d'entitats públiques i privades així com de particulars, alhora que des de la premsa, el diari vespertí *L'Instant*, creat aquell mateix any i pròxim a la Lliga Catalana, donava suport a la iniciativa. Les Festes Commemoratives de la Destrucció celebrades el dia 20 d'octubre de 1935 en constituïren la clausura i comptaren amb un ofici religiós a càrrec del cardenal arquebisbe de Tarragona, Francesc Vidal i Barraquer, que feu més solemne el retorn a Poblet de les suposades despulles del príncep Carles de Viana, mort el 1461. Es tractava del fill del rei Joan II que, considerat defensor dels interessos de les institucions catalanes, la historiografia romàntica vuitcentista havia elevat a referent de l'aleshores naixent catalanisme.

Enmig d'aquest ambient de recuperació del vell cenobi, tant des del punt de vista monumental com simbòlic per al catalanisme, sobretot més conservador, i encara des d'una neta posició laica, es va imaginar la ubicació a la gran Sagristia Nova o barroca d'un panteó de catalans il·lustres. D'aquesta forma la vella funció de mausoleu reial del Casal de Barcelona que havia tingut el cenobi era recuperada i transformada en el nou context polític, democràtic i republicà en panteó cívic de reconeixement patriòtic, equiparable al d'altres nacions de l'entorn europeu com França, Gran Bretanya o Itàlia. En aquest sentit, el projecte s'acosta al caràcter adoptat per la també desafectada abadia de Westminster, on el temple combina la memòria funerària monàrquica amb la cívica més moderna. La creació a Poblet d'un monument d'aquesta índole va ser dictada per un decret governamental del dia 18 d'octubre de l'any 1935 i sorgia, per tant, de l'empenta recuperadora

moguda per la celebració del centenari de l'abandó. La seva realització fou encarregada immediatament a Puig i Cadafalch, el qual va esbossar un projecte, del qual es conserven un seguit de dibuixos preparatoris a l'Arxiu Nacional de Catalunya de Sant Cugat, dins del fons documental que d'ell s'hi custodia. Aquests dibuixos mostren l'espai interior de la Sagristia Nova envoltat perimetralment de sarcòfags que adopten la mateixa forma de les sepultures pobletanes més arcaïques i simples, és a dir, d'una caixa pètria amb coberta a doble vessant. Unes peces que ell mateix havia estudiat en el volum tercer de *L'arquitectura romànica a Catalunya*, dins l'apartat dedicat a les formes funeràries dels segles XII-XIII.

S'ha de tenir ben present, però, que la iniciativa sorgia d'una situació política precària i transitòria, creada de resultes de la intervenció de la Generalitat després dels Fets d'Octubre de 1934 per part del govern republicà espanyol, amb l'empresonament dels seus membres i la substitució a la presidència de Lluís Companys per un governador general interí, el radical Joan Pich i Pon. Les noves autoritats, reclutades en part dins del catalanisme conservador, com ara el conseller de Cultura que va signar el decret d'erecció del panteó, Lluís Duran i Ventosa, es trobaven pròximes políticament a Puig i Cadafalch, el qual també havia col·laborat en temps passats amb Pich i Pon, tant en afers públics com l'Exposició d'Indústries Elèctriques que finalment fou l'Exposició Internacional de 1929 com en iniciatives privades, com la reforma el 1921 de l'immoble de la seva propietat a la cantonada de plaça amb la rambla de Catalunya.

No tenim constància que el canvi radical de govern català després de la victòria del Front d'Esquerres el febrer del 1936, amb la restauració del govern depositat, comportés l'aturada del projecte de panteó o que aquest prosseguís momentàniament. Sigui com sigui, sí que varen conculcar-lo els efectes de la revolució militar del juliol del mateix any contra l'ordre republicà i els fets revolucionaris subsegüents, amb el terror desencadenat contra els quadres conservadors que va portar a l'exili francès Puig i Cadafalch. Quan la victòria dels militars facciosos va imposar el règim franquista sobre Catalunya el 1939, el procés de la restauració de Poblet va perdre definitivament el to netament laic que havia adoptat des dels seus inicis en el Vuit-cents. Així va deixar també els components democràtics i catalanistes que darrerament l'inspiraven, substituïts per uns de tradicionalistes, monàrquics i religiosos, on no tenia cap sentit l'erecció d'un panteó cívic. Aleshores els

esforços reconstructors es dirigien vers les antigues i destruïdes sepultures reials "aragoneses", carregades així de nacionalisme espanyol. La nova operació es va incardinar estretament en la perspectiva de la solució règia a la dictadura que va traçar la llei successòria de 1947 i que arribaria a imposar-se uns trenta anys després. Així doncs, el nou projecte restaurador i funeràri fou el d'un panteó reial neogòtic inaugurat amb tota la pompa pel dictador Franco el 1952. Res a veure amb l'ambició patriòtica de l'antiga proposta de Puig i Cadafalch i també lluny de la seva alineació política en l'oposició franquista de postguerra.

Puig i Cadafalch, inhabilitat el 1942 per a l'exercici professional de l'arquitectura per l'aparell repressiu franquista, va dedicar els darrers anys de la seva vida a lluitar-hi en contra com sabia i podia, és a dir, des de l'acció cultural, amb empreses com l'impuls del semiclandestí Institut d'Estudis Catalans, recuperat el mateix any 1942 gràcies a la seva iniciativa. En aquest mateix sentit, va desplegar una notable producció intel·lectual externa a l'acadèmia oficial i dedicada intensament als estudis d'art medieval

Bibliografia essencial

Autors Diversos *Per la restauració del monestir de Poblet* Ràdio Associació de Catalunya, Barcelona 1935.

Decret de 18 d'octubre de 1935 publicat al *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya* any III vol. IV n. 293 del 20 d'octubre de 1935 p. 602-603.

català i hispànic. Fou una de les seves postremes aportacions la dedicada a "L'austeritat del Cister", és a dir a la plàstica romànica tardana dels monestirs de Poblet, Santes Creus i Vallbona de les Monges, inclosa dins del tercer i darrer volum de l'obra *L'escultura romànica a Catalunya*. Un extens treball que forma part de la col·lecció "Monumenta Cataloniae. Materials per a la història de l'art a Catalunya" publicada per l'editorial Alpha a Barcelona entre 1949 i 1954. L'obra es presentava en un gran format de luxe, justament perquè llavors el franquisme només tolerava edicions en català destinades a un públic exclusiu, atès que així, mentre exhibia una certa permissivitat envers la cultura catalana, la mantenia en un reducte elitista que, creia, la feia més innòcua i n'evitava la popularització, vista com un ferment pernicios per al domini i pervivència de l'agressiu nacionalisme espanyol que practicava. Amb aquesta contribució, represa en bona part de l'obra trenta anys anterior de *L'arquitectura romànica a Catalunya*, es va tancar definitivament l'acostament de Puig i Cadafalch als grans monestirs de la Catalunya Nova. ■

MONTBLANC

Acte de donació del Portal de Bové de Montblanc per part del matrimoni Rendé i Sabaté a la Mancomunitat de Catalunya, el dia 12 de febrer de 1922. Al centre el president Josep Puig i Cadafalch amb Nativitat Sabaté Poblet i Josep M Rendé Ventosa. Fotografia de Josep Maria Sagarra, reporter gràfic, cedida per Joan Rendé i Masdeu.